

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. ДМИТРА МОТОРНОГО

Кафедра суспільно-гуманітарних наук

О.М.Максимець

УКРАЇНСЬКА МОВА
(ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Мелітополь, 2019

УДК 811.161.2'24(076.5)

М 17

Рекомендовано до друку рішенням методичної комісії
ННІ загальноуніверситетської підготовки
(протокол № 8 від 23.05.2019 року)

Рецензент:

Митяй З. О., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Максимець О. М.

М 17 Українська мова (за професійним спрямуванням). Конспект лекцій. Мелітополь: ФО-П Однорог Т. В., 2019. 222 с.

Конспект лекцій з української мови (за професійним спрямуванням) розроблено відповідно до робочої програми дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» для студентів денної форми навчання.

Курс передбачає ознайомлення з мовним законодавством України, вивчення норм української літературної мови (орфографічних, пунктуаційних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних) у професійному спілкуванні, правил складання професійних документів, з'ясування особливостей усного професійного мовлення, особливостей використання лексики і фразеології в професійному спілкуванні, засвоєння відомостей про терміни, професіоналізми, номенклатурні назви, опанування основ науково-технічного перекладу.

Конспект лекцій призначений для студентів закладів вищої освіти та всіх, хто цікавиться діловим мовленням, дбає про підвищення своєї мовної культури.

© О. М. Максимець 2019

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Державна мова – мова професійного спілкування спілкування.....	6
Основи культури української мови.....	25
Етикет ділової людини	38
Спілкування як інструмент професійної діяльності.....	67
Риторика і мистецтво презентації	81
Культура усного фахового спілкування.....	99
Форми колективного обговорення професійних проблем.....	114
Ділові папери як засіб писемної професійної комунікації.....	130
Документація з кадрово-контрактних питань	150
Довідково-інформаційні, обліково-фінансові та розпорядчі документи	165
Службові листи як головний засіб встановлення офіційних та службових контактів між підприємствами, організаціями, фірмами та закладами	176
Українська термінологія в професійному спілкуванні	190
Науковий стиль і його засоби у професійному спілкуванні	198
Основи науково-технічного перекладу	216

ВСТУП

Статус державності потрібен нашій мові, щоб після згубних браконьєрських літ повернути їй і природну роль, і силу, і престиж, повністю забезпечити їй право на життя у всіх сферах, на всіх рівнях.

О.Гончар

В умовах розбудови України, утвердження її на міжнародній арені, закріплення української мови як державної, розширення процесів демократизації нашого суспільства постала настійна потреба впровадження української мови в усі сфери життєдіяльності держави, забезпечення використання її у професійній діяльності кожного.

Завдання вищої школи – готувати фахівців нової генерації: кваліфікованих, грамотних, мовно компетентних, які б досконало, ґрунтовно володіли українською літературною мовою у повсякденно-професійній, офіційно-документальній сфері, зокрема набули навичок комунікативно виправданого використання засобів мови, оволоділи мовою конкретної спеціальності, фаху. Акцент переноситься з традиційної настанови — засвоєння відомостей про літературні норми усіх рівнів мовної ієрархії — на формування навичок професійної комунікації, студіювання особливостей фахової мови, на розвиток культури мови, мислення і поведінки особистості.

Отже, майбутнім фахівцям мова потрібна не як сукупність правил, а як система світобачення, засіб культурного співжиття в суспільстві, самоформування і самовираження особистості. Науково доведено, що стрижневими компонентами професійно-комунікативної діяльності є мовленнєва компетенція і компетентність.

Реалізація цього завдання у вищих навчальних закладах України здійснюється шляхом вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Зміст дисципліни покликаний не лише узагальнити й систематизувати знання з української мови, набуті студентами у школі, а й сформувати мовну особистість, обізнану з культурою усного і писемного мовлення, яка вміє в повному обсязі використовувати набуті знання, уміння і навички для оптимальної мовної поведінки в професійній сфері. Зрозуміло, що у цій програмі насамперед подано спільні для всіх сфер професійного спілкування рекомендації, тобто визначена загальна спрямованість курсу та обов'язковий обсяг знань, якими повинні оволодіти студенти. на основі програми викладач самостійно визначає теоретичний та практичний матеріал, враховуючи майбутній фах студента.

Отже, **метою курсу** є підвищення рівня загальномовної підготовки, мовної грамотності, комунікативної компетентності студентів, практичне оволодіння основами офіційно-ділового, наукового, розмовного стилів української мови, що забезпечить професійне спілкування на належному мовному рівні.

Мета навчальної дисципліни:

- формування комунікативної компетентності студентів;
- набуття комунікативного досвіду, що сприяє розвитку креативних здібностей студентів та спонукає до самореалізації фахівців, активізує пізнавальні інтереси, реалізує евристичні здібності як визначальні для формування професійної майстерності та конкурентоздатності сучасного фахівця;
- вироблення навичок оптимальної мовної поведінки у професійній сфері: вплив на співрозмовника за допомогою вмілого використання різноманітних мовних засобів, оволодіння культурою монологу, діалогу та полілогу; сприйняття й відтворення фахових текстів, засвоєння лексики і термінології свого фаху, вибір комунікативно виправданих мовних засобів, послуговування різними типами словників.

Завдання навчальної дисципліни:

- сформувати чітке і правильне розуміння ролі державної мови у професійній діяльності;
- забезпечити досконале володіння нормами сучасної української літературної мови та дотримання вимог культури усного й писемного мовлення;
- виробити навички самоконтролю за дотриманням мовних норм у спілкуванні;
- розвивати творче мислення студентів;
- виховати повагу до української літературної мови, до мовних традицій.
- сформувати навички оперування фаховою термінологією, редагування, коригування та перекладу наукових текстів.

До закінчення курсу студенти повинні:

- ґрунтовно засвоїти норми сучасної української літературної мови й практично оволодіти ними;
- правильно використовувати різні мовні засоби відповідно до комунікативних намірів; влучно висловлювати думки для успішного розв'язання проблем і завдань у професійній діяльності;
- сприймати, відтворювати, редагувати тексти офіційно-ділового й наукового стилів;
- скорочувати та створювати наукові тексти професійного спрямування, складати план, конспект, реферат тощо, робити необхідні нотатки, виписки відповідно до поставленої мети;
- складати різні типи документів, правильно добираючи мовні засоби, що репрезентують їх специфіку;
- послуговуватися лексикографічними джерелами (словниками) та іншою допоміжною довідковою літературою, необхідною для самостійного вдосконалення мовної культури.

Тема: «Державна мова – мова професійного спілкування»

План

1. Предмет і завдання курсу, його наукові основи.
2. Мова як суспільне явище. Основні функції мови
3. Поняття національної та літературної мови. Найістотніші ознаки літературної мови.
4. Специфіка мови професійного спілкування.
5. Мовні норми.

Рекомендована література

1. Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і счасність. К.: Рідна мова. 1998. 476 с.
2. Ботвина Н. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови: Навчальний посібник. К.: Арт Ек, 1999.
3. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич, 1994.
4. Жанри і стилі в історії української літературної мови. К.: Наукова думка. 1989. 288 с.
5. Конституція України. К., 1996.
6. Культура української мови: Довідник. К.: Либідь, 1990. 304 с.
7. Масенко Л. Мова і політика. К., 1999.
8. Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи // Мовознавство. 2002. № 2-3.
9. Тараненко О.О. Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні // Мовознавство. 2001. № 4.
10. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських. Етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ, 1998.

1. Предмет і завдання курсу, його наукові основи.

Метою курсу є підвищення рівня загальномовної підготовки, мовної грамотності, комунікативної компетентності студентів, практичне оволодіння основами офіційно-ділового, наукового, розмовного стилів української мови, що забезпечить професійне спілкування на належному мовному рівні.

Мета навчальної дисципліни: формування комунікативної компетентності студентів; набуття комунікативного досвіду, що сприяє розвитку креативних здібностей студентів та спонукає до самореалізації фахівців, активізує пізнавальні інтереси, реалізує евристичні здібності як визначальні для формування професійної майстерності та конкурентноздатності сучасного фахівця; вироблення навичок оптимальної мовної поведінки у

професійній сфері: вплив на співрозмовника за допомоги вмілого використання різноманітних мовних засобів, оволодіння культурою монологу, діалогу та полілогу; сприйняття й відтворення фахових текстів, засвоєння лексики і термінології свого фаху, вибір комунікативно виправданих мовних засобів, послуговування різними типами словників.

Завдання навчальної дисципліни: сформувати чітке і правильне розуміння ролі державної мови у професійній діяльності; забезпечити досконале володіння нормами сучасної української літературної мови та дотримання вимог культури усного й писемного мовлення; виробити навички самоконтролю за дотриманням мовних норм у спілкуванні; розвивати творче мислення студентів; виховати повагу до української літературної мови, до мовних традицій. сформувати навички оперування фаховою термінологією, редагування, коригування та перекладу наукових текстів.

До закінчення курсу студенти повинні: ґрунтовно засвоїти норми сучасної української літературної мови й практично оволодіти ними; правильно використовувати різні мовні засоби відповідно до комунікативних намірів; влучно висловлювати думки для успішного вирішення проблем і завдань у професійній діяльності; сприймати, відтворювати, редагувати тексти офіційно-ділового й наукового стилів; скорочувати та створювати наукові тексти професійного спрямування, складати план, конспект, реферат тощо, робити необхідні нотатки, виписки відповідно до поставленої мети; складати різні типи документів, правильно добираючи мовні засоби, що репрезентують їх специфіку; послуговуватися лексикографічними джерелами (словниками) та іншою допоміжною довідковою літературою, необхідною для самостійного вдосконалення мовної культури.

2. Мова як суспільне явище. Основні функції мови

Мова – одне з найбільших надбань усього народу і кожної людини зокрема. Ми з дитинства засвоюємо найпростіші формули спілкування і впродовж життя, пізнаючи світ, поповнюємо свій словник найрізноманітнішими мовновиражальними засобами. В сучасному глобалізованому світі бурхливого розвитку науки й техніки мова залишається одним із важливих джерел інформації, це ключ до професійних знань. Саме у мові віддзеркалюється інтелект людини, її освіченість, мислення, світосприйняття, мораль.

Мова та література в системі культурних цінностей українського суспільства є найсуттєвішими складовими. Нормальний розвиток мови – це одна з передумов здорового розвитку нації, утвердження естетичних і

моральних ідеалів. Література й мова – духовні підвалини нації, без яких вона не може розвиватися в інших сферах суспільного життя.

Мова – явище суспільне, що виникає, розвивається, живе й функціонує в суспільстві. Зв'язок мови і суспільства обопільний, оскільки мова – найважливіше знаряддя соціалізації людини. З одного боку, мова створюється і розвивається суспільством, з другого – без мови не було б суспільства. Суспільство обслуговують, крім мови, й інші явища – наука, техніка, ідеологія, культура, релігія тощо, однак мова виокремлюється з усіх інших суспільних явищ, бо вона обслуговує всі без винятку сфери життя та діяльності людини.

Мова є універсальним засобом спілкування, мислетворення, інтелектуального та естетичного освоєння світу, нагромадження і збереження людського досвіду, а також умова подальшого поступу всього людства.

Мова лежить в основі духовного єднання людей у певну спільноту. Як зазначав І.Огієнко: „В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ, як національність”. У мові виявляється генотип нації, досвід її буття, закладено код нації, її ментальність. Мова – найважливіша ознака нації та засіб репрезентації її у світі, вона є необхідною умовою як існування самого народу, так і його культури. Мову І.Франко назвав “коштовним скарбом народу”, Олесь Гончар – “генофондом культури”, а М.Рильський – основою духовного життя.

Мова – це система звукових, письмових знаків або символів, що служать засобом людського спілкування, мислительної діяльності, способом вираження самосвідомості особистості.

Мова є головною формою національної культури й насамперед першоосновою літератури. Словесна творчість народу – це його характер, його пам'ять, історія й духовна могутність. Стан літератури в суспільстві відбиває стан мовного самовиявлення народу в найширшому розумінні цього слова. Література підвищує інтелектуальний рівень особистості, збагачує словниковий запас мовця, розвиває творчу уяву, мислення, що вкрай необхідне людині як у навчальній, так і в подальшій професійній діяльності.

На всій території нашої держави українська літературна мова функціонує в усній та писемній формах.

Писемна форма літературної мови функціонує у сфері державної, політичної, господарської, наукової і культурної діяльності.

Усна форма літературної мови обслуговує безпосереднє спілкування людей, побутові й виробничо-професійні потреби суспільства.

Обидві форми свідчать про їх єдність, що зумовлене характером мовного матеріалу, адже будь-яке слово можна реалізувати усно, вимовити, а можна й записати. Обидві форми мають свою специфіку в дотриманні норм літературної мови, використанні стилістичних засобів.

Обидві форми дуже важливі для розвитку мови. Усна мова, яку постійно збагачують, є джерелом розвитку писемної. У писемній мові закріплено традиційні мовні засоби зразкового висловлювання. Від уміння вільно висловлюватися усно й писемно залежить успіх спілкування мовців у найрізноманітніших комунікативних ситуаціях.

Роль і місце української мови визначається особливостями мови як могутнього націє- й державотворчого фактора, вагомим чинником формування особистості громадянина України. Мовознавці визнають українську мову однією з найрозвиненіших мов світу. Серед 40 найпоширеніших мов світу вона посідає 26-е місце. У світі українську мову знають та шанують, захоплюються її мелодійністю, фонетичною розкішшю, лексичним і фразеологічним багатством, величезними словотвірними можливостями, синтаксичною гнучкістю. На конкурсі мов, який проходив у Парижі 1934 року, вона посіла 3-є місце після французької та перської мов.

За даними лінгвістів, українська мова має 41 мільйон носіїв – в Україні, США, Канаді, країнах Євросоюзу, Латинській Америці, Австралії та Російській Федерації. На європейському континенті українська мова за кількістю носіїв посідає 8-е місце після іспанської, англійської, португальської, російської, німецької, французької, польської.

Отже, мова – це дзеркало національної ментальності, важливий чинник консолідації народу, об'єднання громадян у державі для забезпечення їх економічного, політичного, правового та культурного життя.

Жодне суспільство, на якому б рівні розвитку воно не перебувало, не може існувати без мови. Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує цілу низку функцій, життєво важливих для суспільства взагалі, окремих груп і для кожного носія мови зокрема.

Функції мови, як суспільного явища, відбивають особливості історії народу – носія національної мови, характер мовної ситуації в суспільстві.

Функції мови – це призначення, роль, завдання, що їх виконує мова в суспільному житті.

Основні функції мови:

Комунікативна функція. Мова – найважливіший засіб спілкування і порозуміння між людьми. Це одна з найголовніших соціально-практичних функцій мови. Їй так чи інакше підпорядковані всі інші функції. Вона є важливою для кожної людини, для існування суспільства й для життя самої

мови: мова, якою не спілкуються, стає мертвою; народ, який утрачає свою мову, зникає.

Мова – засіб обміну інформацією в усіх суспільно важливих сферах комунікації: політиці, науці, у галузі економіки, виробництва і діловій сфері, в освіті, культурі та ін.

Мова – це універсальний засіб спілкування. Невербальна (несловесна) комунікація є похідною від мовної комунікації, бо всі можливі знаки і сигнали нам щось „промовляють”.

Мислетворча функція. Мова – засіб людського мислення: творення, оформлення і вираження думки. Мислення є конкретне й абстрактне. Тому мислити означає оперувати поняттями у мовній формі, у мовному вираженні. Мислення – це внутрішнє мовлення. Мислить людина тією мовою, яку знає найкраще, – рідною. Отже, сам процес мислення має суто національну специфіку, яка зумовлена національним характером мови. В народі кажуть: „Хто ясно думає, той чітко висловлюється”.

Номінативна функція. Мова є засобом називання всіх предметів, ознак, дій, кількості, всього навколишнього світу, реальних та ірреальних сутностей. Цей процес науковці називають лінгвалізацією, або омовленням світу. Завдяки цій функції, мову можна розглядати як окрему своєрідну картину світу, що відображає національне світобачення і світовідчуття. Разом з іншими факторами етнотворення мова формує національний менталітет, національну культуру і духовність нації. Мовці намагаються в усіх сферах спілкування творити назви своєю мовою. Хоча немає в світі мов, які б не запозичували назв з інших мов. Але якщо запозичень занадто багато, виникає загроза втратити самобутність своєї мови. А тому доля кожної мови, навіть найменшої й найекзотичнішої, має бути об’єктом постійної турботи не тільки носіїв цієї мови, але і людства в цілому та кожної порядної людини зокрема.

Пізнавальна функція. Мова – засіб пізнання світу й накопичення людського досвіду. На відміну від інших істот, людина користується не лише індивідуальним досвідом і знаннями, а усім набутком своїх попередників та сучасників, тобто суспільним досвідом, але за умови досконалого знання мови, й бажано не однієї. Пізнаючи будь-яку мову, людина пізнає різнобарвний світ крізь призму саме цієї мови. А оскільки кожна мова є неповторною картиною світу – зникнення якоїсь із них збіднює уявлення людини про багатогранність світу, звужує її досвід.

Культурологічна функція. Культура кожного народу дістала відображення і фіксацію найперше в його мові. Для глибинного пізнання нації необхідне знання її мови, яка виконує функції своєрідного каналу зв’язку культур між

народами. Пропагуючи свою мову в світі, ми пропагуємо власну культуру, її надбання, збагачуючи світову культуру. Культурологічна функція реалізується і на особистісному рівні. Людина, пізнаючи мову свого народу, прилучається до джерел духовної нації, з часом стає її носієм і навіть творцем. Це право й обов'язок кожного та водночас усіх – надійний показник реального, а не лише декларованого патріотизму. Через мову передається й естафета духовних цінностей від покоління до покоління. Що повнокровніше функціонує в суспільстві мова, то надійніший зв'язок та багатша духовність наступних поколінь.

Естетична функція. Мова – засіб творення позитивних емоцій, краси. Існування мови у фольклорі, красному письменстві, театрі, пісні тощо дає підстави твердити, що вона є першоджерелом культури, оскільки водночас є і знаряддям, і матеріалом створення культурних цінностей. У живому мовленні мова виконує в основному комунікативну функцію. У художньому творі головне призначення мови – образотворення. Адже за допомогою мовних образів художнього твору відбувається „спілкування” митця з читачем. Ключем до образної структури твору, його ідейно-естетичного потенціалу є мова тексту. Що краще знаємо мову, то повніше розкриваються перед нами глибини твору. Виховання відчуття краси мови – основа будь-якого естетичного виховання, що найвиразніше проявляється при сприйнятті ораторського та художнього, зокрема поетичного, мовлення.

Експресивна функція. Мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу людини. Вона дає можливість перетворити внутрішнє, суб'єктивне у зовнішнє, об'єктивне, доступне для сприйняття. Мову використовують не лише для простого повідомлення, а й для вияву своїх переживань, почуттів, емоцій. Уся система мовних засобів, що висловлюють світ емоцій, віддзеркалює неповторність світобачення і світовідчуття української нації, особливості морально-етичних принципів та релігійних настанов.

Ідентифікаційна функція. Мова є засобом ототожнення в межах певної спільноти. Вона єднає між собою представників певної нації у часі й просторі. Завдяки мові, ми, сучасники, відчуваємо свою спільність і зі своїми попередниками, і з нащадками, і з тими, хто перебуває поряд, і з тими, хто в інших краях. Кожна людина має своєрідний індивідуальний мовний „портрет”, мовний „паспорт”, у якому відображено всі її національно-естетичні, соціальні, культурні, духовні, вікові та інші параметри. Цю функцію можна назвати об'єднуючою, адже є багато людей неукраїнського походження, які стали українцями за духом, бо сприйняли з українською мовою культуру, весь світ українства.

Це перелік лише основних функцій мови, але він далеко не повний. Крім названих, ще можна вказати на етичну (мова – засіб дотримання норм поведінки, моральних правил); фатичну (контактновстановлювальну) – звертання на себе уваги, підготовка співрозмовника до сприйняття інформації, волюнтаривну (мова є вираженням волі щодо співрозмовника; прохання, запрошення, порада, спонукання тощо); виховну (слово прищеплює моральні принципи, виховує національно свідомого громадянина); державотворчу (мова є виявом саморозвитку держави) тощо.

Оскільки мова – явище системне, всі її функції виступають не ізольовано, а проявляються в тісній взаємодії. Повнота виконання функцій означає ефективність мовоіснування.

3. Поняття національної та літературної мови. Найістотніші ознаки літературної мови.

Мова – найважливіший засіб спілкування людей, тобто засіб вираження і передавання думок, почуттів, волевиявлень.

Мова – суспільне явище, що виникає, розвивається, живе і функціонує в суспільстві.

Форма існування мови – мовлення, тобто різноманітне використання мови в усіх сферах громадського та особистого життя.

Державною мовою в Україні може бути лише літературна українська мова як мова корінного народу.

Національна мова – це мова, що є засобом усного й писемного спілкування нації. Національною мовою української нації є українська мова. Формування української національної мови відбувалося на основі мови народності в період інтенсивного становлення української нації (друга половина 18 – початок 19 ст.) як стійкої спільності людей, що мають спільну територію, економічні та політичні зв'язки, літературну мову, культуру.

Поняття «національна мова» охоплює всі мовні засоби спілкування людей – літературну мову та діалекти.

Діалект (від грец. *dialektos* – розмова, говір, наріччя) – це різновид національної мови, вживання якого обмежене територією чи соціальною групою людей. Відповідно розрізняють територіальні та соціальні діалекти.

Територіальний діалект – засіб спілкування людей, які об'єднані спільною територією, елементами матеріальної і духовної культури, історико-культурними традиціями, самосвідомістю.

Наріччя – сукупність структурно близьких діалектів.

Сукупність усіх наріч – діалектна мова.

Наріччя діалектної мови:

- *північне* (східнополіський, середньополіський, західнополіський діалекти);

- *південно-східне* (середньонадніпрянський, слобожанський, степовий діалекти);
- *південно-західне* (лемківський, надсянський, закарпатський, покутсько-буковинський, гуцульський, бойківський, наддністрянський, волинський, подільський діалекти).

Територіальні діалекти лягли в основу національної мови.

Соціальний діалект – відгалуження загальнонародної мови, вживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення, тобто має виразну корпоративно-групову форму його породження та існування. Мова суспільства залежить від розвитку продуктивних сил. Тому соціально-діалектні відмінності в межах національної мови зберігаються, на відміну від територіально-діалектних, які поступово нівелюються.

Літературна мова – унормована, загальноприйнята форма народної мови, яка відіграє провідну роль у складі національної мови.

За функціональним призначенням – це мова державного законодавства, засіб спілкування людей у виробничо-матеріальній і культурній сферах, мова освіти, науки, мистецтва, засобів масової інформації.

Поділ мови на літературну та народну означає тільки те, що ми маємо так би мовити, мову «сиру» і оброблену майстрами.

Окремі фонетичні риси укр. мови виявляються у Галицько-Волинському літописі (13 ст.), хоча першою пам'яткою, яка відбивала усі фонетичні та морфологічні особливості УЛМ, вважають Пересопницьке Євангеліє (1556-1561).

Історично в Україні існувало два типи літературної мови: слов'яноруська (взаємодія церковнослов'янської та давньоруської книжної мови) та староукраїнська (проста, руська, діалект руський), що розвинулась на основі книжної давньоруської мови і живого українського народного мовлення. Першу використовували в конфесійній літературі, а другу – у ділових паперах, літописах, полемічній і навіть релігійній літературі. Ця мова була державною не лише в Україні, а й Литві та Молдавському князівстві. За словами І. Огієнка, «Мова вкраїнська зробилася тоді державною мовою, нею вчили по школах, нею вчили по церквах, нею суд вели і нашою мовою балакали тоді і вища старшина, і в королівському палаці».

Зразком староукраїнської мови є художні твори українського філософа, поета 2 половини 18 століття Г.Сковороди. Мову творів Сковороди мовознавець Ю.Шевельов назвав «мовний Еверест».

Всякому городу нрав и права;

Всяка имеет свой ум голова;

*Всякому сердцю своя есть любовь,
Всякому горлу свой есть вкус каков.*

Українській літературній мові випадало залишатися на цій вершині або спуститися вниз, наблизитися до народних джерел. Народ у той час говорив інакше, про що свідчили українські народні пісні 17ст. («Їхав козак за Дунай», «Ой, не ходи, Грицю» та ін.), народні думи. Саме мову простих полтавчан відтворив Котляревський, пишучи «Енеїду» (1798), яка поклала початок новій СУЛМ.

*Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак,
Удався на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.*

І. Котляревського вважають зачинателем нової УЛМ, традиції якої продовжили Г. Квітка-Основяненко, Є. Гребінка, П. Гулак-Артемівський. Основоположником сучасної УЛМ є Т.Шевченко. Саме він став реформатором УЛМ, творцем нової української літератури. Заслуга Т.Шевченка перед українською культурою полягає насамперед у тому, що він надав літературній мові внутрішньоестетичної впорядкованості, збагативши народну мову органічним введенням у неї елементів з інших джерел і тим самим віддаливши мову літератури від побутової мови. Коли в українців з'явився Т. Шевченко, питання про те, бути українській мові, українській культурі, перестало існувати. Він став виразником дум і прагнень укр. народу, заявивши про це на весь голос:

*Возвеличу малих рабів отих німих.
Я на сторожі коло них поставлю слово!*

На 20-40 роки 19 ст. припадають спроби граматичного вивчення української мови. Вагому роль відіграла 1-ша граматики української мови О. Павловського «Грамматика малороссийского наречия» (1818).

Єдності УЛМ домогтися було дуже важко. На початку 20 ст. Наддніпрянщина користувалася мовою Т. Шевченка, Галичина й Буковина – галицьким варіантом, Закарпаття – «русинською» мовою. Який з цих варіантів був в офіційному вжитку? Якоюсь мірою всі три.

У 1921 році при АН створений Інститут української мови, посилено роботу над впорядкуванням українського правопису, підготовкою термінологічних словників. Образно про сторінки історії української мови писала Л. Костенко:

*Я скоро буду виходити на вулиці Києва
з траурною пов'язкою на рукаві –
умирає мати поезії мого народу!*

*Усе називається Україною –
універмаг, ресторан, фабрика.
Хліб український,
телебачення теж українське.
На горілчаній етикетці
експортний гетьман з булавою.
І тільки мова чужа у власному домі.
У шовінізму кігті підсвідомі.*

Масовими стали випадки відмови від вивчення української мови в середніх школах. Наслідком існування СРСР стала повна русифікація населення великих міст східних та південних областей України, зменшення українських шкіл у Харкові, Києві, Черкасах, Сімферополі та ін.

Тому 1989 року виникла потреба у зв'язку зі змінами в політичному житті країни надати українській мові державного захисту. Прийнятий 28 жовтня 1989 року Закон «Про мови в УРСР» закріпив державний статус української мови, гарантував всебічний її розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя.

Основні тенденції розвитку УЛМ.

На сучасному етапі спостерігаються такі основні тенденції розвитку української літературної мови:

1. Поповнення української мови великою кількістю номінативних словосполучень, що відображають реалії економічного, політичного, культурного життя сучасної України, напр.: ринкові відносини, правова держава, соціальний захист ...

2. Переміщення певної частини спеціальної лексики до розряду широковживаної: емісія, ліцензія, менеджер, законопроект, плюралізм, ротація, толерантний ...

3. Простежуються явища, які нівелюють національні риси української мови – «засмічення» іншомовними словами, і це при тому, що існують українські назви: ноу-хау (знаю як), дивіденд (прибуток), брифінг (зустріч)...

4. Намагання вилучити зі словника ті іншомовні слова, які стали органічними її елементами, і замінити їх штучно створеними. особливо в галузі термінології та професійної лексики: вертоліт – гвинтокрил; фотографія – світлина; слайд – прозірка ...

5. Зближення діалектів з УЛМ.

6. Зростання зацікавленості у вивченні мови громадян інших країн з метою навчатися, працювати чи навіть отримати українське громадянство.

Найістотніші ознаки літературної мови.

Літературна мова характеризується такими ознаками:

■ унормованість – чіткі, обов'язкові правила вимови звуків, наголошування, вживання слів, творення та використання граматичних форм, синтаксичних конструкцій.

■ стандартність – збереження внутрішньої єдності та цілісності, незважаючи на різноманітність мовних засобів, функціонально-стилістичних варіантів.

■ наддіалектність – СУЛМ сформувалася на основі середньонаддніпряньських говірок, але в процесі свого розвитку вийшла за межі одного діалектного масиву, збагатилася мовними одиницями з інших діалектів і розширила сферу вживання на всю територію України.

■ поліфункціональність – здатність виконувати різні функції. Літературна мова може передавати найрізноманітнішу інформацію в різних сферах суспільного життя, тому що володіє великим багатством мовновиражальних засобів.

■ стилістична диференціація – ознака високорозвиненої літературної мови, відбиває багатство матеріальної і духовної культури народу. Функціонуючи у різних сферах суспільного життя, мова набуває типових ознак. Їх носії мови усвідомлюють як певні мовні одиниці за функціональним призначенням у відповідні структури – функціональні стилі.

■ наявність усної та писемної форм вираження. Форми відрізняються одна від одної способом передавання мовлення: усна форма пов'язана з вимовою звуків і їх акустичним сприйняттям; писемна – з графічним відображенням мовлення і читання.

Варто знати деякі шляхи наближення писемного мовлення до усного.

Способи наближення писемного мовлення до усного

1. Замінити довгі речення короткими.
2. Обов'язково використовувати звертання до слухачів.
3. Вживати вставні слова, які допомагають впорядковувати послідовність викладу думок (по-перше, по-друге, наступне), висловити власну оцінку повідомлюваного (на нашу думку, як бачимо, можна сказати), зберігати смислові, причинно-наслідкові зв'язки (отже, таким чином, можна зробити висновок, загалом).

4. Ставити прямі та непрямі запитання (вони сприяють активізації уваги слухачів), наприклад: Які форми існування літературної мови знаємо? І одночасно давати відповіді на них: Існує дві форми реалізації літературної мови – усна та писемна.

5. Обов'язково робити паузи між частинами тексту, щоб дати слухачам можливість осмислити почуте. Темп мовлення варто обрати середній. Взяття тональності (робоча чи урочиста, піднесена чи буденна) треба зберігати протягом усього виступу.

6. Не вживати над міру слів іншомовного походження та вужкоспеціальних слів-термінів або коротко пояснити зміст використаних.

7. Намагатися замінити віддієслівні іменники дієсловами, які роблять усне мовлення динамічним, порівняємо: Це може бути свідченням завершення формування першої стадії. – Це свідчить про завершення формування першої стадії.

8. Дієприкметникові та дієприслівникові звороти краще замінити окремими реченнями, порівняємо: Починаючи вивчати проблему, спочатку опрацюйте необхідну літературу. – Коли починаєте вивчати проблему, спочатку опрацюйте потрібну літературу.

9. Зайвий раз не ускладнювати речення, порівняємо: Цей факт можна оцінити як нагадування. – Цей факт є нагадуванням.

10. Якогома менше вживати цифрових даних. Якщо це неможливо, то будувати речення так, щоб числівники були у формі називного відмінка, порівняємо: Дефіцит вимірюється 6 мільйонами 924 тисячами 549 гривнями. – Дефіцит становить 6 мільйонів 924 тисячі 549 гривень.

4. Специфіка мови професійного спілкування.

Мова професії є важливим функціональним компонентом професійного спілкування спеціалістів, а її опанування є першочерговим завданням будь-якого фахівця. На сучасному етапі особлива увага науковців спрямована на вивчення спеціальної (професійної) мови, яка обслуговує професійну сферу спілкування. Знаменним є те, що для позначення цього функціонального різновиду літературної мови існує велика кількість термінів як, наприклад, «професійна мова», «спеціальна мова», «мова професійного спілкування» або «мова для спеціальних цілей», кожен з яких відповідає змісту феномену мови, що обслуговує сферу професійного спілкування.

Мова професійного спілкування – це лінгвістично організована система мовлення, що використовується представниками певної галузі для спілкування в ситуаціях, які безпосередньо пов'язані з професійними аспектами (навчально-виробничими, науково-виробничими, виробничими, науковими) трудової діяльності.

До факторів, які визначають зміст професійно орієнтованого навчання мови професійного спілкування, належать сфери професійно орієнтованого спілкування (виробнича, виробничо-комерційна, науково-виробнича, наукова)

а також професійно детерміновані (соціально-політична, соціально-культурна і побутова сфери спілкування фахівця).

Мова, будучи інструментом людської діяльності, несе на собі відбиток впливу тих, хто нею користується, та акумулює їх досвід. У цьому контексті мова професійного спілкування не є винятком. Завданням в ній є підготовка висококваліфікованих працівників, які повинні володіти вміннями, навичками професійного спілкування з метою ефективного застосування набутих знань у сфері своєї діяльності.

Під професійним спілкуванням майбутнього працівника розуміємо мовленнєву взаємодію фахівця у сфері діяльності з його колегами, партнерами чи клієнтами в процесі здійснення професійної діяльності. Мова професійного спілкування є поліфункціональною підсистемою літературної мови і виконує загальномовні та специфічні функції.

Такими функціями є: 1) номінативна (називання фахових реалій і понять); 2) пізнавальна (знаряддя й спосіб фахового пізнання, запам'ятовування, оволодіння фаховим досвідом); 3) аксіологічна (фахове та морально-етичне оцінювання); 4) комунікативна (спілкування в професійній сфері); 5) культуроносна (збереження й передавання фахових знань і культури професійного спілкування); 6) естетична (мовностилістична довершеність текстів).

В основу мови професійного спілкування покладена сучасна літературна мова. Проте в конкретній професійній мовленнєвій ситуації вона змістово редується (зменшується, спрощується), залежно від галузі знання і предмета спілкування стає монотематичною, збагачується професійною лексикою і фразеологією. Це відбувається лише тоді, коли суб'єкти комунікації переходять на професійний рівень свідомості.

Ефективне ділове спілкування базується на: знанні основ психології спілкування та теорії комунікації (вміння розбиратись у людях та будувати оптимальні відносини з ними); дотриманні етики ділового спілкування (дотримання норм та правил, що регулюють поведінку людей в процесі їх виробничої діяльності).

Професійне спілкування, як власне і будь-яке інше спілкування, поділяється на мовне та немовне.

Форми мовного спілкування:

- монологічна (говорить один учасник спілкування);
- діалогічна (розмовляють, як правило, двоє осіб);
- полілогічна (розмовляють троє і більше учасників).

Проте, зазначимо, що «полілог» є діалогом, у якому бере участь більше ніж двоє учасників. Тому не вноситимемо його як окрему форму

спілкування, а вважатимемо його підвидом діалогу. З-поміж найбільш поширених форм монологічного професійного спілкування слід виділити доповідь, усний звіт, публічний виступ, тоді як ділову бесіду, професійну дискусію, ділові переговори, ділову нараду, службову телефонну розмову вважатимемо найбільш поширеними формами діалогічного професійного спілкування зі своїми колегами, партнерами, конкурентами тощо.

Правильна організація спілкування комунікантів у виробничих умовах є запорукою ступеня їх порозуміння з колегами, партнерами чи клієнтами і високої результативності діяльності підприємства чи організації. Обрання ефективної форми спілкування у тій чи іншій професійній ситуації допоможе заощадити час, налагодити співпрацю з іншими підприємствами та забезпечити розуміння поданих ідей партнерами чи клієнтами.

Вивчення мови професійного спілкування та опанування форм професійного мовного спілкування відбувається паралельно з опануванням стандартизованих норм мовленнєвої поведінки, якими керується людина при визначенні шаблону своєї поведінки у певній ситуації. Щоразу ми повторюємо стереотипи поведінки, які автоматично використовуємо у разі необхідності, дотримуючись встановлених суспільством обмежень. Такими рамками, а точніше, системою правил культури людини та її поведінки є етикет. Етикетом вважають набір правил, який регулює зовнішню поведінку людини згідно певних соціальних вимог. Мовленнєвий етикет як система правил, що регулює мовленнєву поведінку, є обов'язковою складовою професійної етики фахівця та засобом встановлення контакту зі співбесідниками та підтримання спілкування у певній тональності. За умови поєднання встановлених норм мовленнєвої поведінки для конкретної ситуації з раціональністю, працівник зможе без особливих зусиль скористатись визначеними формами загальноприйнятої ввічливості для спілкування зі своїм діловим партнером. Професійний мовленнєвий етикет працівника складається з великої кількості етикетних формул, а його структуру зумовлюють такі основні елементи комунікативних ситуацій, як привітання, знайомство, прощання, побажання, прохання, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова тощо. Тобто, складовими професійного мовленнєвого етикету є умовні стереотипи спілкування, основою яких є бажання досягти порозуміння.

З-поміж основних комунікативних умінь працівника варто виділити такі, як:

- уміння розуміти та реагувати на сказане співрозмовником у професійних ситуаціях спілкування (на основі знань мови професії та навичок застосування професійної термінології працівник може

побудувати ефективну комунікативну взаємодію, яка передбачає як розуміння поданої співрозмовником інформації, так і певну реакцію у відповідь);

- уміння прогнозувати розвиток діалогу та реакцію співрозмовника (використання знань психологічних особливостей особистості, технік ведення діалогу та професіограм різноманітних професій допоможе працівнику передбачити розвиток діалогу ще на його початковій фазі та наперед визначити можливі варіанти відповідей співрозмовника з метою уникнення непорозуміння чи одержання небажаного результату комунікативної співпраці);
- уміння направляти діалог, враховуючи цілі професійної діяльності (іноді, маючи на меті досягнення певного результату, працівник може спрямовувати діалог у потрібне йому русло завдяки знанням діалогічних форм професійного мовного спілкування та володінню технікою їх ведення);
- уміння створити та підтримувати доброзичливу атмосферу спілкування (використання знань стандартизованих норм мовленнєвої поведінки та мовленнєвого етикету ділового спілкування допоможуть працівнику позитивно налаштувати співрозмовника, створивши сприятливий психологічний клімат та виявивши таким чином своє добре ставлення до партнера по спілкуванню).

В такій атмосфері, яка сприятиме досягненню необхідних результатів, розмова набуде невимушеності, а співпраця буде ефективнішою). Отже, на сучасному етапі, коли країна потребує висококваліфікованих працівників, які могли б вивести її з кризового стану та забезпечити стабільний економічний розвиток, виникає об'єктивна необхідність спрямувати абітурієнта, який обирає ту чи іншу професію та студентів, що здобувають вищу освіту, на врахування наявності чи відсутності у них низки професійних якостей та комунікативних знань, умінь та навичок, які у майбутньому сприятимуть або ж ускладнюватимуть успішність виконання завдань їх професійної діяльності. Адже продуктивність підприємства безпосередньо залежить від рівня володіння фахівцем уміньми професійної діяльності та навичками професійного спілкування, отриманими у студентські роки, від його почуття відповідальності та творчого підходу до справи.

5. Мовні норми

Українська літературна мова як вища форма загальнонародної національної мови характеризується наявністю сталих норм, які є обов'язковими для всіх її носіїв.

Унормованість – основна ознака літературної мови.

Норма літературної мови – це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, закріплених в процесі суспільної комунікації.

Результатом визнання літературних норм є їх кодифікація у словниках і граматиках, що фіксують усталені мовні явища.

Розрізняють такі типи норм: орфоепічні, акцентуаційні, графічні, лексичні, граматичні, стилістичні, орфографічні та пунктуаційні.

У сучасній українській літературній мові розрізняють такі **типи норм**:

1. Орфоепічні (норми правильної вимови), наприклад:

- тверда вимова шиплячих: *чай, чому, Польща* (а не *чъай, чьому, Польщъа*);
- дзвінкі приголосні в кінці слова або складу не оглушуються: *гриб, репортаж, любов, раз, лід* (а не *грип, репорташ, любовф, рас, літ*);
- голосний *о* ніколи не наближається до *а* : *молоко, потреби, дорога* (а не *малако, патреби, дарога*);
- літера *щ* передає звуки *шч*: *вищий, що* (а не *висший, шо*);
- буквосполучення *дж, дз* передають злиті звуки: *сиджу, кукурудза* (а не *сижу, кукуруза*);
- літера *г* передає звук *г*: *обґрунтування, татунок* (а не *обгрунтування, гатунок*).

2. Акцентуаційні (норми правильного наголошування), наприклад: *ненависть, середина, новий, близький, чотирнадцять, текстовий, мабуть, завжди, літопис, байдуже, випадок, ідемо, підуть, разом, приятель, показ*.

3. Морфологічні (норми правильного вживання відмінкових закінчень, родів, чисел, ступенів порівняння і под.), наприклад:

- вживання закінчень кличного відмінка: *пане професоре, Андрію Петровичу, Ольго Василівно, добродію Панчук*;
- вживання паралельних закінчень іменників у давальному відмінку: *декану і деканові, директору і директорові, сину і синові*; при цьому, називаючи осіб, слід віддавати перевагу закінченням *-ові, -еві*, наприклад: *панові Ткаченку, ректорові, але заводу, підприємству, відділу* тощо. У випадку, коли кілька іменників–назв осіб підряд стоять у давальному відмінку, закінчення потрібно чергувати: *генеральному директорові Науково–дослідного інституту нафти і газу панові Титаренку Сергію Олександровичу*;

- вживання іменників чоловічого роду на позначення жінок за професією або родом занять: *професор Городенська, лікар Тарасова, заслужений учитель України Степова, декан Світлана Шевченко, викладач Олена Петрук* (слова *лікарка, викладачка, завідувачка* і под. використовуються лише в розмовно-побутовому стилі, але *аспірантка, артистка, журналістка, авторка* – і в професійному мовленні);
- чоловічі прізвища на *-ко, -ук* відмінюються: *Олегові Ткачуку* (але *Олені Ткачук*), *Василя Марченка* (але *Мар'яни Марченко*), *Максимові Брикайлу* (але *Тетяні Брикайло*);
- форми ступенів порівняння прикметників та прислівників: *дорожчий, найдорожчий* (а не *більш дорожчий, самий дорогий*); *швидше, найшвидше, якнайшвидше, щонайшвидше* (а не *саме швидше, більш швидше, більш швидкіше* і т.д.);
- визначення роду іменників: так, слова *шампунь, аерозоль, біль, степ, нежить, тюль, ступінь, Сибір, поні, ярмарок* – чоловічого роду; слова *бандероль, барель, ваніль, авеню, альма-матер* – жіночого; *євро, Тбілісі, табло* – середнього;
- використання іменників, прикметників тощо замість активних дієприкметників: *завідувач кафедри* (а не *завідуючий*), *виконувач обов'язків* (а не *виконуючий*), *чинний правопис* (а не *діючий*), *відпочивальники* (замість *відпочиваючі*) і т.д.

4. Лексичні (норми правильного слововживання), наприклад:

Правильно:

зіставляти
численний
нечисленний
збігатися
наступний, такий
навчальний
протягом, упродовж тижня
добре ставлення
вживати заходи
брати участь
брати до уваги
захід
висновок
укладати угоду, підписувати договір

Неправильно:

співставляти
багаточисельний
малочисельний
співпадати
слідуючий
учбовий
на протязі тижня
добре відношення
приймати міри
приймати участь
приймати до уваги
міроприємство
заклучення
заклучати договір

складати іспит

накреслити, запланувати

навичка

оголошення

здавати іспит

намітити

навик

об'ява

5. Синтаксичні (норми правильної побудови речень і словосполучень, уживання прийменників), наприклад:

Правильно:

згідно з наказом

відповідно до інструкції

проректор з наукової роботи

лекція з математики

робота за сумісництвом

незважаючи на це

комісія з питань

на замовлення

за формою

за допомогою

за наявності, у разі

тому що, оскільки

деякою мірою

Неправильно:

згідно наказу

у відповідності з інструкцією

проректор по науковій роботі

лекція по математиці

робота по сумісництву

не дивлячись на це

комісія по питанням

по замовленню

по формі

при допомозі

при наявності

так як

в деякій мірі

6. Стилістичні норми визначають вживання мовних засобів відповідно до стилю мовлення. Добір мовних елементів відповідає потребам сфер комунікації, меті і завданням висловлювання. Для офіційно-ділового стилю, наприклад, характерні мовні штампи, що зазнають викривлення внаслідок впливу російської мови. норма порушення норми обіймати посаду витяг із протоколу чинне законодавство укладати угоду займати посаду виписка із протоколу діюче законодавство заключати угоду Для наукового стилю притаманне вживання терміні з різних галузей знань, напр.: ринкові відносини, суб'єкти господарювання.

7. Графічні (норми передавання звуків і звукосполучень на письмі);

8. Орфографічні норми охоплюють правила написання слів та їх частин, вживання великої літери, написання слів разом, окремо і через дефіс, правила переносу слів.

Слова в українській мові пишуться за такими принципами:

1. фонетичним (пишуться так, як і вимовляється): книга, товариство, бульйон;

2. морфологічним (позначення на письмі складових частин слова незалежно від їхньої вимови): зчитувати, снишся, укладається;

3. історичним (традиційним) (букви, морфеми, слова пишуться за традицією, а не відповідно до існуючих норм): меншості, ясний, черговий;

4. смисловим (диференціюючим) (різне написання однозвучних слів, які мають не однакове значення): проте, про те, вдень, в день, Кривий Ріг, кривий ріг.

9. Пунктуаційні норми регулюють вживання розділових знаків: крапки, знака питання, знака оклику, трьох крапок... Вони полегшують сприймання тексту і виклад думок на папері. Сучасна українська пунктуація ґрунтується на граматичному, смисловому та інтонаційному принципах. Розділові знаки, вживані за граматичним принципом, є обов'язковими, бо зумовлені граматичною структурою речення.

Наприклад, крапка чи інші знаки у кінці речення, певні розділові знаки між частинами складного речення, при вставних конструкціях, між однорідними членами речення тощо. За смисловим принципом розділові знаки ставляться з урахуванням семантики речення та його структури, проте досить часто, особливо в рекламних оголошеннях, можна прочитати: *Фірма оптом і в роздріб продає дитячий, жіночий, чоловічий, вовняний одяг.* А правильно було б так: *Фірма оптом і в роздріб продає дитячий, жіночий і чоловічий вовняний одяг.* Це типовий приклад порушення смислового принципу вживання розділових знаків та пунктуаційної норми при однорідних членах речення. На основі інтонації ставиться крапка, знак питання, знак оклику, три крапки, а іноді й тире. Культура писемного й усного мовлення всіх, хто користується українською мовою як засобом спілкування, полягає в тому, щоб досконало оволодіти мовними нормами і послідовно дотримуватися їх.

Останні три типи мовних норм (*графічні, орфографічні, пунктуаційні*) називаються **правописними**.

Контрольні запитання

1. Яка роль мови в суспільному житті?
2. Які основні функції виконує мова?
3. Що означає поняття «...мова українського нероду від часів І.Котляревського»?
4. Що означає поняття “державна” і “офіційна” мова?
5. Дайте визначення мовної норми, назвіть різновиди мовних норм, на прикладах проілюструйте їх.